

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ҚОҶОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАН ВА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ЖҰМАБЕК АХМЕТҰЛЫ ТӘШЕНЕВ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖУМАБЕК АХМЕТУЛИ ТАШЕНЕВ НОМЛИ УНИВЕРСИТЕТ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ЖУМАБЕК АХМЕТУЛЫ ТАШЕНЕВА
TASHENEV UNIVERSITY

Көрнекті мемлекет қайраткері, данқты қолбасшы, ұлы ғұлама, акын, тарихшы
Захириддин Мұхаммед Бабырдың 540 жылдығына

«ЗАХИРИДДИН МҰХАММЕД БАБЫРДЫҢ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ӘЛЕМ МӘДЕНИЕТІ»
халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары
24-25 ақпан, 2023ж.

«ТВОРЧЕСТВО ЗАХИРИДИНА МУХАММАДА БАБУРА И
МИРОВАЯ КУЛЬТУРА»
материалы международной научно-практической конференции
24-25 февраля 2023г.

«ЗАХИРИДДИН МУХАММАД БОБУР ИЖОДИ ВА ЖАҲОН
МАДАНИЯТИ»
халқаро ғилмий-амалий конференция материаллари
24-25 февраль, 2023ж.

«CREATIVITY OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR AND
WORLD CULTURE»
materials of the international scientific-practical conference

February 24-25, 2023

February 24-25, 2023 year, Shymkent

«Захириддин Мұхаммед Бабурдың шығармашылығы және әлем мәдениеті»
тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ҚОҶОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАН ВА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ЖҰМАБЕК АХМЕТҰЛЫ ТӘШЕНЕВ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖУМАБЕК АХМЕТУЛИ ТАШЕНЕВ НОМЛИ УНИВЕРСИТЕТ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ЖУМАБЕК АХМЕТУЛЫ ТАШЕНЕВА
TASHENEV UNIVERSITY

**«ЗАХИРИДДИН МҰХАММЕД БАБУРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ
ӘЛЕМ МӘДЕНИЕТІ»**

тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция
материалдары
24-25 ақпан, 2023ж.

1-том

**«ТВОРЧЕСТВО ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА И МИРОВАЯ
КУЛЬТУРА»**

материалы международной научно-практической конференции
24-25 февраля 2023г.

1-том

**«ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ИЖОДИ ВА ЖАҲОН
МАДАНИЯТИ»**

мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари
24-25 февраль, 2023ж.

1-том

**«CREATIVITY OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR AND WORLD
CULTURE»**

Collection of materials the international scientific and practical conferences
February 24-25, 2023 y.

ISBN 978-9965-899-95-9

9 789965 899959

Шымкент, 2023

УДК 37:001:80

ББК 74.58

3-30

Ұйымдастыру комитетінің төрағасы

Байболов Қанат Сейтжанұлы - Жұмабек Тәшенев атындағы университет ректоры,
техникағылымдарының кандидаты, доцент

Қоғамдық кеңес: И.Хашимжанов, С.Ниязходжаев, М.Хожиматов, А.Фатхуллаев,
О.Аяшев, Ш.Тохтасимов, Ш.Арзымбетова, Ш.Наралиева, Х.Хамроева, Шаменаз Бано,
А.Сатвалдиев, А.Аллаяров.

Редакциялық алқа: Р.Сайфуллаева, Эркэн Алкайя, Ш.Искандарова, Ё.Саидов,
М.Гафуров, Ж.Ганиев, Д.Хусаинов, М.Мамажонов, Р.Шарипов, Н.Касимов, М.Касимова,
Б.Файзуллоев, Г.Тавалдиева, С.Ганиев, Н.Кулдашев, Б.Абдиримов, Н.Корганбаева,
Ж.Н.Ботабаева, М.Байбекова, М.Исламова, Ж.Абдуллаева.

«Захириддин Мұхаммед Бабурдың шығармашылығы және әлем мәдениеті»—тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы =
«Захириддин Мұхаммад Бобур ижоди ва жаҳон маданияти» мавзусидаги халқаро илмий-
амалий конференция тўплами = Сборник материалов международной научно-практической
конференции «Творчество Захириддина Мухаммада Бабура и мировая культура» = Collection
of materials the international scientific and practical conferences «Creativity of Zahiriddin
Muhammad Babur and world culture» /жалпы ред.басқарған Ш.Д.Наралиева. – Шымкент:
Жұмабек Тәшенев атындағы университеті, 2023. – 594 б., 1-том.

ISBN 978-9965-899-95-9

Жинақта Захириддин Мұхаммед Бабурдың ғылыми-әдеби мұрасы мен жалпыадамзаттық құндылықтары; мемлекеттік саясаттағы толеранттылық пен мейірімділік ұстанымдары; шығармаларының дереккөздері мен мәтіндік зерттеулері; «Бабурнама» – дүниежүзілік әдебиет пен деректанудағы маңызды және бірегей ескерткіш ретінде; Захириддин Мұхаммед Бабур шығармаларын шетел тілдеріне аудару және шетелде оқу; Захириддин Мұхаммед Бабурдың әдебиет пен тіл білімі туралы көзқарастары; Захириддин Мұхаммед Бабур шығармашылығы және әдеби ықпал ету мәселелері; сонымен қатар, әдебиеттану және тіл білімі секциясы; тарих, педагогика, руханияттану, мәдениеттану және өнертану мәселелері бағыттары бойынша мақалалар берілген.

В сборник вошли статьи о научно-литературном наследии и общечеловеческих ценностях в произведениях Захириддина Мухаммада Бабура; об источниках и текстологии его произведений; о «Бабурнаме» как важный и уникальный памятник мировой литературы и науки; переводе произведений Захириддина Мухаммеда Бабура на иностранные языки и изучение за границей; проблемах преподавания произведений Захириддина Мухаммеда Бабура в системе образования; взгляды Захириддина Мухаммада Бабура на литературу и языкознание; творчество Захириддина Мухаммеда Бабура и вопросы литературного влияния; также, раздел литературы и языкознания; представлены статьи по истории, педагогике, духовности, культурологии и искусствоведению.

Берілген мақалалардың сапасы мен мазмұнына авторлардың өздері жауапты.

Берілген мақалаларнинг савияси ва мазмуни учун муаллифларнинг ўзлари масъул ва жавобгардир.

Авторы сами несут ответственность за качество и содержание статей.

УДК 37:001:80

ББК 74.58

ISBN 978-9965-899-95-9

© Жұмабек Тәшенев атындағы
университеті, 2023

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ

Шахло Наралиева, Қозғоғистон Республикаси
Жумабек Ташенев номли университет доценти, PhD
Кларахон Мавлонова, Алишер Навоий номидаги
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёт
университети доценти, PhD

Аннотация. Бұл мақалада ана тілі мен әдебиет пәндерін кіріктіріп оқытудың әдіс-тәсілдері, көркем мәтіннің тілдік ерекшеліктерін әдеби ұғымдар негізінде меңгерту, көркем шығармалардан оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамыту туралы сөз қозғалады.

Кілт сөздер: ана тілі, кіріктіру, тәсіл, көркем мәтін, әдіс-тәсілдер.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы интегративных подходов в обучении родному языку и литературе, изучения языковых особенностей художественного текста на основе литературных понятий, развития творческого мышления учащихся на основе художественных произведений.

Ключевые слова: родной язык, интеграция, подход, художественный текст, метод и приемы.

Дунёда она тили ва адабиёт фанларини интеграциялаб ўргатиш, бадий матннинг тил хусусиятларини адабий тушунчалар асосида ўрганиш, бадий асарлардан ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш мақсадида фойдаланиш орқали таълим сифатини ошириш каби устувор йўналишларда илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, “Интеграция тушунчаси фанда аввалдан мавжуд бўлган турли қисмлар ва элементларнинг бирлашган ҳолда фаолият юритиш жараёнини ифода қилади” [1]. Бадий матн она тили ва адабиёт дарсларини шу тарзда бирлаштириш, туташтириш имконини беради. Айтиш жоизки, тил ҳодисасининг лингвистик жиҳати ўрганилгандан сўнг унинг янги жиҳати – бадий қиймат яратувчи экспрессивлигига ўтиш ўқувчиларда бўлган қизиқишни янада оширади, барча маъно-мазмун жиолари билан танишиш истагини уйғотади. Айниқса, ижод сир-асрорларини ўрганиш истаги муҳим аҳамият касб этади.

Икки ўқув фанини интеграциялаш адабиёт дарсларида асар тили устида қай даражада иш олиб борилса, она тили дарсларида ҳам бадий матннинг тил хусусиятлари устидаги ишларни мазмун жиҳатдан шу даражада ташкил этиш керак деган маънони англатмайди. Она тили дарсида бадий матннинг тил хусусиятлари устида жуда қисқа иш ўтказилади: кўпи билан 5–7 дақиқа вақт ажратилади, бир-иккита БТВ ёки ШС тури эмоционал-экспрессив тил ҳодисаси асосида парчанинг бадий қиймати, маҳорат билан ишлатилган сўзлар ҳақида фикр юритилади. Шунингдек, биз она тили дарсларини адабиёт дарслари билан интеграциялашни адабиёт дарсларида бадий тасвир воситалари юзасидан олинган билимлардан она тили дарсларида фойдаланиш, она тилидан ўрганиладиган айрим мавзулардан келиб чиқиб адабий тушунчаларни ўрганиш

даврини шунга мослаштириш, яъни таълим мазмунини туташтириш деган маънода тушунишни мақсадга мувофиқ кўрамиз. Шунга кўра она тили дарсларида бадий матн устида олиб бориладиган ишларни бошланғич синфларнинг ўқиш дарсларида танишиладиган бадий тасвир воситалари, 5-синфдан эътиборан эса адабиёт дарсларида кўрила бошланадиган адабий тайёргарлик билан интеграциялаш зарурияти туғилади.

5–9-синфлар она тили дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, нутқ маданиятини ривожлантириш ушбу ўқув фанини ўқитишнинг асосий мақсадларидан саналар экан, таълим мазмуни ҳам, метод ва усуллари ҳам ана шу мақсадларга хизмат қила оладиган этиб белгиланади. Оғзаки ва ёзма нутқ ўстириш ишлари кўпроқ нутқнинг лисоний жиҳатдан тўғрилигини таъминлашга қаратилса, нутқ маданиятини ривожлантириш унинг мазмундорлиги ва таъсирчанлигига эришишда ўз ифодасини топади.

Ўқувчи услубий нейтрал сўзлар, сўз шакллари, синтактик бирликларни қўллаб фикр баён қилса, ўз фикрларини ривоя, тасвир, муҳокама тарзида ёзма шакллантирса, бундай нутқ таъсирчанлик сифатига эга бўлмайди. Таъсирчанлик бўёқдор сўзлар, ширали жумлалар тузиш орқали яратилади. Бундаги услуб бадийга қараб боради. Бугунги кундаги «Она тили» дарсликларида бадий асарлардан олинган терма гаплар, парчаларга кенгрок ўрин ажратилаётганининг сабаби ҳам нутқнинг коммуникативлигини таъминлаш заруриятлари билан белгиланмоқда, десак хато бўлмайди. Машқларда бундай материаллардан фойдаланиш ўқувчиларнинг туйғусига ҳам, тарбиясига ҳам, нутқига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Зеро, дарсликдаги бадий асарлардан олинган терма гаплар, ҳажман кичик матнлар ўқувчиларни табиат тасвири, асар қаҳрамонлари ҳаётида акс этган лавҳаларни бадий идрок этиш, улардан эстетик завқ олиш, тарбиявий хулоса чиқариш имконини беради. Кичик бир лавҳа ҳам ёшларнинг туйғусига кучли таъсир ўтказиш, шу орқали тафаккурини ривожлантириш учун хизмат қила олади.

Бадий матн она тили дарсларида ўрганиладиган тил ҳодисаларининг экспрессив жиҳатларини англаш учун йўл очади, ёшларни сўз, сўз шакллари, синтактик бирликларни уларга ёрқинлик бахш этган ҳолда ишлатиш маҳорати билан изчил, тадрижий такомилда таништириш имконини беради. БТВ (бадий тасвир воситаси) ва ШС (шеърини санъат тури) турларига эътиборни қаратиш ўз-ўзидан она тили дарсларини адабиёт дарслари билан интеграциялашга ундайди. Адабиёт дарслари ўқувчиларда гўзалликни кўра ва сеза билиш ҳиссини, гўзалликдан завқ ола билиш кўникмасини ҳосил қилишга ёрдам берса, она тили дарслари бу ишларни давом эттириш ва чуқурлаштириш имкониятлари билан алоҳидалик касб этади. 5–9-синфларда ўрганиладиган эмоционал-экспрессив воситалар бадий таҳлил мундарижасини беҳад кенгайтира олади, шу жиҳати билан ушбу материаллар адабиёт дарслари мазмунини узлуксизлик, мунтазамлилик, изчиллик асосида бойитиши турган гап. Бунинг натижасида, яъни икки ўқув фанининг ўзаро боғланиши туфайли таълим-тарбия самарадорлиги янада ортади, ёшлар нутқининг ширадорлиги, таъсирчанлигини ошириш учун кенг имкониятлар вужудга келади. БТВ ва ШС турлари нарсабуюм, ҳодисаларни қисқа, аммо ёрқин тавсифлашда муҳим роль ўйнайди. Асардаги ишончлилик ва мотивларга асосланган мантиқ ўқувчиларнинг

маънавий дунёсини бойитади. Ўқувчи бадий сўз гўзаллигини, нафосатини, қудратини, эмоционал-экспрессив сўз шакллари, лексик воситаларнинг аҳамиятини қадам-бақадам англаб, ўзи учун янги қирралар кашф этиб боради. Лекин адабиёт дарсларининг ўзи асарни ўқиш ва таҳлил қилиш чоғида сўзларнинг маъно жилоларини аниқлашга етарли имкон бермайди, тимсол яратишда фойдаланилган айрим сўзларнинг ғоявий вазифаси йўл-йўлакай айтиб ўтилади, холос.

Она тили дарсларида бошқа ўқув фанлари билан турли даражада интеграция амалга оширилади. Бирида мос келувчи ҳолатлардан андаза олинади, иккинчисида ўзаро таъсир орқали бир-бирининг таълим мазмунини унификация қилиш, бойитиш рўёбга чиқарилади. Бирига сўз маҳоратидан фойдаланиш борасида таянилади, иккинчисига шу ниятда суянилади, унинг таълим мазмуни билан бир қадар ҳисоблашилади ҳамда ўзаро таъсир тавсифидаги алоқага киришилади. Бири билан (масалан, рус тили, чет тиллар, қисман тарих) **бир томонлама**, иккинчиси, аниқроғи, сўз санъати саналмиш адабиёт ўқув фани билангина **икки томонлама** интеграциялаш содир этилади. Кўпроқ рус тили, камроқ чет тиллар, тарих ўқув фанларидан она тили таълими мазмуни учун ижобий тажрибалар ибрат қилиб олинади, лекин ўзи ушбу фанлар таълим мазмунини ўзгартиришга доир жиддий тавсиялар бера олмайди. Бир томонлама интеграция деганда ана шу ҳолатлар назарда тутилади.

Она тили дарсларида ўтиладиган лексик ва грамматик воситалар билан шу воситаларнинг бадий қиймат яратишдаги ўрни ва аҳамияти ўқув фанидаги **ички интеграциялаш** асосида ўрганилиши мумкин.

Она тили дарсларида машқ материали сифатида келтирилган бадий матннинг тил хусусиятлари она тилидан ўтиладиган мавзуларда ўрганиладиган эмоционал-экспрессив лексика, морфологик шакллар, синтактик фигуралар ва бирликларни акс эттиради, бадий қиймат шу воситалар ёрдамида вужудга келтирилган ҳолатлар адабиёт дарсларида асар тили устидаги ишларда ҳам тилга олинади. Шу нуқтаи назардан қараганда, она тилидан ишлаб чиқиладиган тавсиялар адабиёт дарслари учун ҳам алоқадор бўлиши табиий. Шунга кўра ҳам она тили ва адабиёт дарслари ўзаро **икки томонлама** интеграцияланади, дейиш мумкин.

Она тилини адабиёт фани билан интеграциялашни **икки томонлама ташқи интеграциялаш** деб юритиш хато бўлмайди.

Хуллас, нутқ маданиятини ривожлантириш учун, бир томондан, она тили дарсларида ўрганиладиган тил ҳодисаларининг эмоционал-экспрессив жиҳатларига, бадий матнларда ёзувчи маҳорат билан ишлатган БТВ ва ШС турларига ўқувчилар эътиборини қаратиб туриш зарур, иккинчи томондан, адабиёт дарсларида асарларнинг тил хусусиятларини таҳлил қилиш жараёнида она тилидан олинаётган билимларга ҳам кенгроқ мурожаат этиш даркор. Ҳ.Неъматов, А.Ғуломовлар ўринли таъкидлаганларидек, «Ўрта мактабда она тили саводхонликни такомиллаштириши ва тилдан маҳорат билан фойдаланиш санъатини шакллантириши лозим» [2]. Ушбу мақсадга адабиёт ўқув фанисиз эришиш мушкул. Зеро: «Она тилисиз адабиёт гўзаллигини, адабиётсиз она тилини тўлиқ эгаллаш мумкин эмас» [3].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ne'matov H., Mahmudov N., Sayfullayeva R., G'ulomov A., Abduraimova M. Ona tili.
2. Umumta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. – T.: Ijod dunyosi, 2001. – 96 b.
3. To'xtamatrov X. Zamonaviy ta'limda an'anaviy va masofadan o'qitish shakllari integratsiyasi. //
4. Pedagogika. – Toshkent, 2015. – № 4. – B. 59–64.
5. Твардовский А. О литературе. – М., 1973. – 296 с.

HIKOYANING JANRIY TADRIJI

Hamrayev Komiljon O'lmasovich

**Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Jahon adabiyoti va qiyosiy adabiyotshunoslik kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori. k.hamrayev@mail.ru, +998901873886**

Annotatsiya. Maqolada hikoya genezisi va janr tadriji haqida mulohaza yuritilgan. Hikoyaning poetik qonuniyatlari ilohiy, mifologik, folklor manbalari va sharq mumtoz adabiyotidagi hikoyatlardan oziqlanishi qiyosiy-tipologik aspektda o'rganilgan. Shuningdek, hikoyaning mustaqil janr sifatida shakllanishida adabiy oqim va ijodiy metodlarning o'rni, uning epik tafakkur tizimidagi asarlar bilan poetik aloqasi hamda sinkretik tabiati tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: hikoyaning janr xususiyatlari, hikoya genezisi, hikoyaning janr tadriji, hikoya va epos, hikoya va mif, hikoya va hikoyat, adabiy oqim va metodlar, ilk voqea, hikoya syujeti, hikoyaga xos tezis, antetezis, sintez sxemasi.

Аннотация. Мақалада оқиғаның генезисі мен жанрдың эволюциясы талқыланады. Әңгіменің поэтикалық заңдылықтары Шығыс классикалық әдебиетіндегі теологиялық, мифологиялық, фольклорлық дереккөздер мен әңгімелерден нәр алатындығы салыстырмалы-типологиялық аспектіде зерттеледі. Сондай-ақ әңгіменің дербес жанр ретінде қалыптасуындағы әдеби ағым мен шығармашылық әдіс-тәсілдердің орны, оның эпикалық ойлау жүйесіндегі шығармалармен поэтикалық байланысы, синкреттік сипаты талданады.

Түйін сөздер: повестің жанрлық ерекшеліктері, повесть генезисі, повестің жанрлық дамуы, әңгіме мен эпос, хикая мен миф, хикая мен хикая, әдеби ағым мен әдіс-тәсілдер, бірінші әңгіме, оқиға сюжеті, оқиғаға қатысты тезис, антитеза, синтез схемасы.

Аннотация. В статье рассматривается генезис повести и эволюция жанра. В сравнительно-типологическом аспекте исследуется тот факт, что поэтические законы рассказа подпитываются богословскими, мифологическими, фольклорными источниками и рассказами из восточной классической литературы. Также анализируются роль литературного течения и творческих приемов в становлении повести как самостоятельного жанра, ее поэтическая связь с произведениями эпического строя мысли, ее синкретический характер. Ключевые слова: жанровая характеристика повести, генезис повести, жанровое развитие повести, повесть и эпос, повесть и миф, повесть и повесть,